

Güncel Gözetimi Bauman'ın Sosyal Teorisinden Hareketle Anlamak

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa SOLMAZ

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
mustafa.solmaz@inonu.edu.tr, orcid: 0000-0002-3323-7448

Öz

Güncel gözetimin nasıl gerçekleştiğini Bauman'ın sosyal teorisinden hareketle ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Metod bakımından doküman incelemesi yöntemine müracaat edilmiştir. İçinde yaşadığımız dünyada gözetimin zorunlu ve az kişinin egemenliğine bağlı olmadığı aksine kendin-yap tarzı gönüllü olarak gerçekleştiği ve çoğunluğun azınlığı gözetlemesine dayandığı anlaşılmıştır. Dahası çoğunluğun azınlığı gözetlemesi anlamına gelen sinoptikon'un ünlülerle sınırlandırılmayacağı, sıradan insanların dahi kendilerini görünür kılmak için sürekli olarak yedikleri-içtikleri şeyleri, gezi-gördükleri yerleri paylaştıkları anlaşılmıştır. Varolmanın artık düşünmekten değil, görünür olmaktan geçtiği için kitlelerin en mahrem şeylerini bile paylaşmaktan çekinmedikleri tespit edilmiştir. Mahremiyetin zarar görmesine engel olmak için kitlelerin çeşitli kamu spotları, eğitim programları vasıtasıyla bilinçlendirilmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Dahası dijital dünya ile birlikte hukukun da değişmesinin, dijital dünyadaki gerçekleştirilen eylemlerle ilgili hukuksal düzenlemelerin arttırılmasının bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasında önemli olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Panoptikon, Sinoptikon, Bauman, Sosyal Medya.

Understanding Current Surveillance from Bauman's Social Theory

Abstract

To reveal how the current surveillance is realized by using the social theory of Bauman is the purpose of the research. In terms of method, the technique of document analysis was applied. In the world we live in, it has been understood that surveillance is not compulsory and does not depend on the sovereignty of few, but in the do-it-yourself way happens voluntarily and it depends the surveillance of the majority over minority. Moreover, it has been understood that synopticon, which means the surveillance of the majority over minority, cannot be limited to celebrities, and even ordinary people share the things they eat and drink, and places they visit to make themselves visible. It has been determined that the existence of the masses does not hesitate to share even the most intimate things of being because it is not cogito anymore, but being visible. It has been understood that themasses should be made conscious through variouspublic spots and training programs in order to prevent damage to privacy. Moreover, it has been concluded that changing of the law along with digital world, and to be increased the legal regulations regarding the actions performed in the digital world will be important in protecting the rights and freedoms of individuals.

Keywords: Surveillance, Panopticon, Synopticon, Bauman, Social Media.

Giriş

Gözetim ve denetim, söyleyeceğimiz şey bir abartı sayılmazsa, tarihin çok önceki dönemlerine kadar uzanır. Tarihin ve uygarlığın başlangıcında dahi gözetim ve denetime özellikle de denetime rastlarız. Bu noktada dil ile ulaşım önemli denetleme imkânları sunmuştur. Sumerler’de yazı öncelikle tapınak ekonomisinin gerekliliklerinden ortaya çıkmıştır. Üretilen ürünler tapınaklara getirilir, buralarda depolanır ve getiren kişilere de ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bu ürünlerden verilir. Tapınakta çalışan rahipler, getirilen ürünlerin yalnızca çeşitlerini değil aynı zamanda miktarını da ifade etmek için öncelikle resimsel yazıya müracaat etmişler daha sonra da o resimsel yazı bugünkü yazı şekline dönüşmüştür. Başlangıçta yazı bu işlevleri yerine getirirse de daha sonra vergilerin belirlenmesi, çalışacak nüfusun tespiti ve askerlik hizmetini yapacak olanların tespit edilmesi gibi başka önemli rolleri de icra etmiştir. Böylelikle yazı, politik ve dini otoritelerin varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan kaynakların sağlanması noktasında bir denetim aracına dönüşmüştür.

Antikçağdaki gözetlenmenin bu biçimleri Ortaçağda köle ve serf ekonomisine dayalı denetimlere, pastoral iktidara ve frankpledge tarzı yoğun sosyalleşmeye, tanıdıklığa dayalı gözetlenme biçimlerine doğru dönüşmüştür. Dar bir alanla ilişkili olan bu denetlenme ve gözetlenme tarzları daha sonra fazla sayıda insanı oldukça kolayca gözetlemeye imkân veren modern panoptikon’a evrilmiştir. Temelde Bentham tarafından tasarlanan bu mimari verimliliği nedeniyle hapishanelerde, hastanelerde, askeri okullarda ve daha birçok yerde kullanılmıştır. Foucault tarafından da bu mimarinin sosyal teorisi yapılmış ve panoptikon, modern toplumun sembolü olarak görülmüştür. Modern toplum ona göre gözetim toplumdur ve onu en iyi şekilde ifade eden de panoptikon’dur. Merkezinde bir gözetleme kulesinin bulunduğu, etrafının ise oval bir biçimde mahkûmların odalarıyla çevrili olduğu bu mimarinin temel hedefi bir görünürlük uzamı oluşturmak, suçluların bütün davranışlarını görülebilir hale getirmektir.

Panoptik mimarinin merkezindeki gözetleme kulesinde çok az sayıda insan vardır hatta hiç kimsenin olmasına bile gerek yoktur çünkü perdesinin çoğunlukla çekili olduğu bu kuleden bir kimsenin kendilerini gözetleyip gözetlemediğini bilmeyen mahkûmlar sürekli olarak davranışlarını denetim altına alırlar. Sanki bir göz sürekli olarak onları gözetliyormuş gibi hareket ederler. Panoptik gözetim azınlığın çoğunluğu gözetlemesine dayalı zoraki bir denetleme biçimidir. Oysa bugün için bambaşka gözetim pratikleri gelişmiş durumdadır ki bunların en temel özellikleri de çoğunluğun azınlığı gözetlemesi ve gönüllü, kendin-yap tarzı gözetme ve gözetlenme biçimleridir. Bauman güncel olan bu gözetlenme biçimlerini ortaya koymak için Mark Poster’den superpanoptikon, Thomas Mathiesen’den ise sinoptikon kavramlarını alır ve onları bizler için daha anlaşılır kılmaya çalışır.

Yapmış olduğumuz araştırmanın yoğunlaştığı nokta da Bauman’ın superpanoptikon ve sinoptikon kavramlarından daha çok ikincisiyle ilişkilidir. Bauman, bu kavramları nasıl ele almıştır ve bizi ikna etmek için hangi kanıtları ileri sürmektedir? Dahası daha incelenmiş ve istenilir bir forma bürünmüş olan bu güncel gözetlenme biçimlerine karşı neler öne sürülebilir?

Antik ve Geleneksel Denetim

Yazının bulunduğu ilk dönemlerde kil ve parşömen üzerine kayda geçirilerek toplumsal denetimin ilk örneklerini veren bilgiler, egemen güçlere büyük bir avantaj sağlamıştır. Bilgilerin toplanması ve saklanması hem iktidar hem de egemen güçlerin alt tabakayı denetlemesine imkân sağlamıştır. Devlet vergi toplamak amacıyla geliştirdiği bu kayıt sistemi sayesinde alt tabakada olan insanlar hakkında (ne kadar hayvan, arazi, çocuk vb. sahip oldukları konusunda notlar alarak) bilgi toplamıştır (Dolgun, 2015: 44-45).

Denetimin ve kontrolün gerçekleşmesini sağlayan bir diğer mekanizma ise ulaşım için kullanılan yollar olmuştur. Sahip oldukları nüfus ve coğrafyayı denetlemek, hâkimiyet altına almak amacıyla Çin ile Sumer uygarlıkları ulaşım sistemine büyük bir önem vermişlerdir. Siyasi ve mali amaçlarla merkezi başkent olacak şekilde geniş bir yol ağı kurarak büyük bir denetleme örgütü kurmuşlardır. Denetim işlerinden sorumlu denetçi merkezde yer almış ve ülkenin her yanından kendisine bilgiler aktarılmıştır. Buna benzer bir uygulamaya İnkalar'da da rastlanmıştır. Merkezi hükümetin taşra eyaletlerindeki denetimi yürüten görevliler, tüm ülkeyi üç yılda dolaşır ve topladıkları bilgileri denetçiye ulaştırırlardı. Ulaştırma sistemleri yönetime sadece askeri egemenlik ve ulaşım imkânı sağlamamış, iç düzenin kollanmasını ve gizli haber alma örgütlerinin çalışmasını da mümkün kılmıştır (Dolgun, 2015: 53-55).

İlkçağdan Ortaçağa geçişle birlikte gözetleme ve denetleme noktasında bir çatallaşma ile karşılaşmıştır. Bir yandan kırsaldaki mülkiyetleri üzerinde çok sayıda köleye sahip olan beyler, feodalite içindeki toplumsal denetim pratiklerinin ilk örneklerini buralarda vermişlerdir. Köleler üzerinde feodal beylere verilen imtiyazlar hem vergileri karşılamak hem de daha fazla kazanç edinmek amacıyla onların daha fazla çalıştırılmalarına neden olmuştur(Sezer, 1990: 49-52).Feodal beylere verilen imtiyazlar, denetimin kaynağını oluşturmuştur. Kölelerin davranışlarının denetlenmesini ve onların daha çok çalıştırılmalarını sağlamıştır.

Diğer yandan Ortaçağda dinsel iktidarın denetleme biçimleri de egemen olmuştur. Çobanın sürüsü üzerindeki iktidarı anlamına gelen pastoral iktidar aslında çok daha öncesinde Mısır'da ve Mezopotamya'da belirmiş olan bir egemenlik biçimidir. Çobanın amacı, kendisine tabi olanları yani sürüyü selamete erdirmektir. Ortaçağda çoban artık rahip olmuştur ve onun amacı, inananları selamete erdirmektir (Foucault, 2011a: 209-210, 225-228). Rahip bu amacı gerçekleştirebilmek için inananların davranışlarını gözetlemiş, yanlış olanlar varsa onları düzeltmek için uğraşmıştır. İnananların davranışları sürekli olarak din adamı tarafından kontrol edilmiş ve onun yoldan çıkmasına engel olunmaya çalışılmıştır.

Geleneksel dönemi ifade eden Ortaçağda gözetim ve denetleme ile ilişkili olan başka bir uygulama ise 10.ve 11.yüzyıllarda özellikle Anglosakson ülkelerde gelişmiş olan frankpledge sistemi olmuştur. Rahip sınıfının ve zenginlerin muaf olduğu bu sistemde ister köle ister özgür olsun diğer insanlar bir vergi ödeme bölgesine aitlerdi. Frankpledge sistemi bir tür kasabalılığa (township) dayanırdı ve tithing(Eskiden İngiltere'de on aileden oluşan idari bölge)lerden oluşurdu. Bu insanlar müşterek çaba ve karşılıklı güven sorumluluklarıyla yükümlüydüler (Crowley, 1975: 1). Frankpledge'de belirli bir yönetim alanının sınırları içerisinde yaşayan her bireyin hukuki açıdan diğer bireylerden sorumlu olduğu tarzda bir

gözetleme sistemi vardı. Yoğun sosyallik zeminine dayalı olan bu güvenlikteki amaç öteki'ni bilinir kılmak ve onu bilinen dünya içinde sabit bir konuma yerleştirmek, tamamen bildik bir bireye dönüştürmektir. Gerek köylüler gerek kasabalılar karşılaşabilecekleri kişilerin çoğunu tanıyorlardı çünkü onları izleme konusunda oldukça geniş imkanları vardı. Bu topluluklar, birbirlerini karşılıklı olarak izleme yoluyla yürütülen ve yeniden üretilen cemaatlerdi (Bauman, 2003: 52-53).

Kapalı topluluklar modern toplumlar gibi karmaşık olmadıklarından, gündelik hayatın akışı içerisinde insanlar karşılaşabilecekleri muhtemel kişileri genellikle tanırlardı ve gözetleme son derece etkiliydi. Cemaatin üyelerinin tavır ve davranışları, birbirlerinin görsel denetimine açık olduğundan şeffaflık kaçınılmazdı. Fakat bu aynı zamanda üretilen güvenliğe ve güvenli ortama bir sınır çizmekti. Çünkü sistem "tanıdık" olma üzerine kurulu olduğundan bir insanın tanıyabileceği kişi sayısı sınırlıydı. Ancak kırsaldan yaşanan göçlerle birlikte bu durum değişmiş, efendisiz olan insanlar türemiştir. Bir yere bağımlı olmayan bu aylaklar yerel cemaatlerin küçük, esnek olmayan dünyasına akmaya başlamış ve "Ben seni gözlüyorum, sen beni gözlüyorsun" şeklindeki otokontrol sistemini zayıflatmışlardır (Öztürk, 2013: 98).

Modern çağ öncesi insanının küçük ve istikrarlı, sıkı sıkıya denetlenen dünyası on altıncı yüzyıldan itibaren geri döndürülemez bir şekilde parçalanmıştır. İngiltere'de bu değişim nüfus artışı, yoksulluk, kıtlık, boş gezerlik gibi sebeplerle 1590'da başlamıştır. Öncelikle toplam nüfusta ani bir artış olmuş geleneksel köy cemaatleri yeni nüfusa iş ve yiyecek sağlayamaz hale gelmiştir. Artan sayıda erkek ve kadın ekonomik açıdan bir fazlalık olmuş ve bunun sonucu olarak da toplumsal açıdan yurtsuz hale gelmişlerdir (Bauman, 2003: 52).

Değişim iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk efendisiz insanların sayısal olarak sürekli genişlemesidir ki bu insanlar, mevcut toplumsal denetim yöntemlerinin ya da düzenlemelerinin dışına çıkmışlar ve geleneksel toplumsal düzene karşı tehlikeli topluluklar oluşturmuşlardır. Efendisiz olan bu insanlar herhangi bir yere ait değillerdir, kendilerine karşı sorumlu oldukları bir üstleri ve geçimlerini sağlama karşılığında onlardan itaat talep edecek somut bir cemaatleri -köy, kasaba ya da bölge - yoktur. İkinci olarak efendisiz olan bu aylaklar yerel cemaatlerin küçük ve esnek olmayan dünyalarına akmaya başlamışlardır. Aylaklar geleneksel tanıdık kılma ve topluluğun bir parçası haline getirme yöntemleriyle ehlileştirilemeyecek ve cemaatin yaşamına uyumlu kılınamayacak kadar kaygısız ve kalabalık topluluklar oluşturmuşlardır. Onlar, herhangi bir belirti olmadan ortaya çıkmışlar, yabancı olarak kalmışlar ve cemaat onları eritemeden ortadan kaybolmuşlardır (Bauman, 2003: 53).

Modern Gözetim: Panoptikon

Avrupa'da üretim sisteminin bozulması nedeniyle ortaya çıkan bu tehlikeli, aylak, efendisiz insanları Marx atölyelere kapatırken (Marx, 2003: 630; 2006: 136; 2011: 135); Foucault sadece atölyelere değil, hapishanelere, hastanelere, kışlalara ve daha birçok yere kapatmıştır. Burada kapatmak ile kastedilen şey, bu insanların çeşitli kurumlar içerisine hapsedilmesidir ki bu evren, Foucault'da oldukça genişlemiştir. Foucault bu evrenin sembolü olarak da Bentham'dan aldığı panoptikon kavramını kullanmıştır. Yunanca pan ve optikon kelimelerinden türetilen panoptikon "her yeri gören yer" anlamına gelmektedir. Bu bir plan, bir

şema ya da mimariden daha fazlasıdır. Panoptikon dünyayı yeniden kurmanın bir modelidir (Bauman ve Lyon, 2016: 22).

Bentham'ın çizdiği proje hapishanelerde, hastanelerde, çalışma atölyelerinde, askeri okullarda vb. birçok yerde kullanılır olmuştur. Tüm bu kurumlarda, bireylerin eylemleri görünür hale getirilmiş ve denetim altına alınmıştır. Askeri okullarda eşcinsel ilişkilerin önüne geçmek, çalışma atölyelerinde işçilerin daha üretken şekilde çalışmalarını sağlamak, hastanelerde mikropların bulaşmasını engellemek, hapishanelerde ise mahkûmun davranışlarını gözetlemek için panoptik mimari kullanılmıştır (Foucault, 2003: 103; 2013: 303, 307).

Etrafı oval bir şekilde mahkûmların hücrelerinden oluşan bir yapıyla çevrilmiş ve merkezinde de bir gözetleme kulesinin bulunduğu yapıya panoptik mimari denilir. Mahkûmların hücrelerinin bulunduğu odaların iki penceresi vardır, birincisi dışarıya ikincisi ise içeriye, avluya yani gözetleme kulesine döndürülmüştür. Bu şekilde bir görünürlük uzamı oluşturulmuştur ve mahkûmlar, merkezdeki kule tarafından gözetlendiklerini bile bilmeden davranışlarına dikkat etmektedirler. Çünkü perde çekili penceresi olan gözetleme kulesinden kendilerini gözetleyen birilerinin olup olmadığını bile bilmezler. Bundan dolayı yapacakları şey, sanki birileri varmış gibi sürekli olarak davranışlarını denetim altına almaktır. Panoptikon'un gücün belirleyici unsuru, ikincilerin tam ve daimi görünürlüğü ile birincilerin daimi görünmezliğinin bileşimidir. Denetçilerin onlara bakıp bakmadığından, dikkatlerinin öteki tarafa çevrili olup olmadığından, uyuyup uyumadıklarından, dinleniyor ya da başka bir şey yapıyor olup olmadıklarından hiçbir zaman emin olamayan bu insanlar her an gözetim altındaymış gibi davranmak zorundadırlar (Foucault, 2011a: 181; Foucault, 2011b: 135; Bauman, 2012: 39-40).

Modern kurumlar dapanoptik bir mimariye ihtiyaç duyulmasının nedeni etkili bir kontrol sistemi oluşturmaktır. Çünkü geleneksel denetleme sistemleri maliyetliydi ve tam olarak bir kontrol sağlayamıyorlardı. Panoptik mimariye uygun oluşturulan hapishaneler ise aksine daha az maliyetle daha etkin bir denetleme ve gözetim imkânı sunuyorlardı (Foucault, 2012: 95). Amaç kapitalizmin çıkarlarıyla yakından ilişkiliydi. Artan sermaye ve onun üretim sistemine denetimsiz ve kontrolsüz haldeki emeği uygun hale getirmek için böylesi bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur (Foucault, 2013a: 147, 323).

Emek insanın bu dünyada hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan yegane koşuldur tıpkı Bacon'un *Novum Organum*'un sonunda dediği gibi: "sen, ekmeğini alınının akıyla yiyeceksin" (Bacon, 1999: 274). Kendisine haram kılınmış meyveyi yemesiyle birlikte cennetten yeryüzüne indirilen insanoglu artık yaşayabilmek için çalışmak zorundadır. Cennette olduğu gibi hiçbir zahmet göstermeden gereksinimleri karşılanmamakta, her istediği kendisine sunulmamaktadır. Onları kazanması gerekir, bunun için de emeğini kullanmak zorundadır. Fakat başta deliler, işsizler vb. olmak üzere toplumun bazı kesimleri Adem'den beri hakları olmayan bir şeyi talep etmektedirler, çalışmamayı istemektedirler (Foucault, 2013b: 124). O zaman onların çalışma yaşamının gerekliliklerini anlayabilmeleri için kapatılma deneyimine tabi tutulmaları gerekir.

Kapitalizmin ortaya çıkmasının nedeninin, mesleği kutsal bir çağrıya (der Beruf; calling, invocation) iştirak olarak gören Protestanların ahlakı olduğunu

belirten Weber'in teorisi de bu konuyla yakından ilişkilidir. Protestanlara göre insan haram meyveyi yemesiyle birlikte günahkâr olmuştur ve Tanrı ile arasında büyük bir uçurum oluşmuştur. Kimin lanetleneyeceği ya da kimin kurtuluşa ereceği decretum horrible (korkunç karar) tarafından belirlenmiştir. Bunu değiştirmek mümkün değildir çünkü tanrısal karar değişmezdir (Weber, 2010: 83). Fakat çalışmak ve buna bağlı olarak da zenginleşmek, insanın tanrı tarafından seçilmiş olduğunun göstergesi, belirtisidir. Kurtulmuş olmanın belirtisine erişmek için insanın yapması gereken çalışmak ve zengin olmaktır. Fakat kapatılmaya tabi tutulanlar tam da buna karşı çıkmaktadırlar ve çalışmayı, emek sarf etmeyi istememektedirler. O zaman onların zorla bu kapatılma mekânlarına alınmaları, disiplin ve talim yoluyla üretken hale getirilmeleri gerekir.

Panoptikon daha genel olarak bütün bir modern toplumun temsilidir, onun gözetim toplumu olduğunu belirtir. Modern toplumun gözetimle özdeşleştirilmesinin gerekçeleri ise bütün bir uzamın görünür hale getirilmesiyle ilişkilidir. Napolyon döneminde imparator savcılarında en ücra köşedeki savcılara kadar sürekli olarak bir bilgi akışı vardır. Yine polis merkezlerinin kurulması, bütün uzamın denetlenmesini mümkün kılmıştır. Gerek hafiye teşkilatları gerekse başka mekanizmalarla polis merkezleri, bütün bir ülkenin, Fransa'nın en ücra köşelerine kadar yayılmışlardır ve oralar merkezi hükümet tarafından denetim altına alınmıştır (Foucault, 2013a: 313, 316). Napolyon dönemi ve onun fiziksel uzamın her köşesine kadar yayılmacı politikaları Foucault'nun modern toplumun gözetim toplumu olduğunu söylemesine yol açmıştır. Fakat bunu söylerken yaşadığı dönemde ne kameraların gözetimdeki egemenliğine ne de dijital dünyanın sunduğu olanaklara şahit olmuştur. Daha zorunu başararak savcılık ve polislik makamları vasıtasıyla bütün bir toplumun denetim altına alınabileceğini göstermiştir. Oysa biz bugün onun söylediklerinin her geçen gün daha doğrulandığına şahit oluyoruz ve tüm bunlar da dijital dünyada gerçekleşmektedir.

Güncel Gözetim: Sinoptikon ya da Kendin Yap Panoptikon'u

Bugün birçok etkinliğimiz dijital uzamda gerçekleşmektedir. Birçok ekonomik işlemi internet ve elektronik bankacılık vasıtasıyla gerçekleştirmekteyiz. Mülkiyet kavramı bile günümüzde önemli değişimler geçirmiştir, bugün dijital şeyler mülkiyet konusu içerisine girmektedir. Geleneksel eğitim kurumlarının önemi her geçen gün azalmaktadır, onların yerini uzaktan eğitim ya da başka sertifikasyon programları almaktadır ve tüm bu işlemler internet tabanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde gözetim teknikleri de değişmiştir ve bunlar dijital uzam içerisinde sosyal medya, cep telefonları ve onlardaki çeşitli programlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Yeni gözetim tekniklerini ise Bauman banoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon vb. kavramlar vasıtasıyla açıklamıştır. Fakat biz bunlardan asıl olarak sinoptikon üzerine yoğunlaşacağız.

Banoptikon, Jean-LucNanc'nin Agamben tarafından geliştirilen "ban" (yasak) kelimesi ile Foucault'nun "optikon"unu birleştirdiği bir sözcüktür. Sanal olarak faaliyet gösteren banoptikon özellikle de henüz meydana gelmemiş şeylerle ilgili veri akışını yönlendirmek için ağ bağlantılı veritabanlarını kullanır. Banoptikon şemasının stratejik işlevi bir azınlığın profilini "istenmeyen" olarak çıkarmaktır. Banoptikon liberal toplumlar içerisinde istisnai bir güce sahiptir ve tedbir olsun diye gelecekteki olası davranışlarından korkulan bazı grupları ve dışarıda bırakılmış

insanları ötekileştirecek profiller çıkarır (Bauman ve Lyon, 2016: 75-76). Böylelikle onları malların, sermayenin, bilginin serbest dolaşımından mahrum bırakır.

Süperpanoptikon kavramını ise Bauman, Mark Poster'den almıştır ve panoptikon'un sibermekâna taşınmış güncel bir versiyonudur. Bedenlerimizin şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekilmesi anlamına gelir. Her kredi kartı vb.yolla gerçekleştirilen satın alma işlemiyle oluşan veri, bir "süperpanoptikon"la sonuçlanır. Süperpanoptikon'u panoptikon'dan ayıran şey gözetimin gönüllülüğüdür, depoya veri sağlayanların gözetim altındakiler olmasıdır (Bauman, 2012: 55). Kendileri için denetim olarak işlev görecektir verilerin oluşmasını ve birikmesini bireylerin gönüllü olarak yapmış oldukları alışverişlerden başkası sağlamaz. Veritabanları ise güvenilir ve güvene layık müşterileri kayda geçirir, tüketim oyununu oynayamayacakları eler. Panoptikon'un amacı insanların sıkı korunan mekânın dışına çıkmalarını engelleyecek bir yapı kurmaktır, veritabanlarının temel işlevi ise uygun vasıfları taşımayanların sahtekârlık yoluyla o alana girmelerini engel olmaktır (Bauman, 2012: 55-56). Süperpanoptikon'a dayalı veritabanlı gözetimde tüketim davranışlarına bakılarak insanlar çeşitli gruplara ayrılır ve onlara farklı muameleler sergilenir (Bauman ve Lyon, 2016: 81).

Kendin yap tarzı gözetimin en gelişkin ifadesi olan sinoptikon kavramını ise Bauman, Thomas Mathiesen'den almıştır. Mathiesen (1997: 215) günümüzdeki yeni gözetim tekniklerine yeterince dikkati göstermediği için Foucault'yu paylar. Onun amacı eskinin aksine artık azınlığın çoğunluk tarafından gözetilmekte olduğunu kanıtlamaktır. Bugünlerde azınlığın çoğunluğu gözetilmesi veya seyretmesi değil, çoğunluğun azınlığı gözetilmesi ya da seyretmesi söz konusudur (Bauman, 2012: 56-57, 80-81). Günümüzde çoğunluk azınlığı seyrediyor. Seyredilen ise bir avuç kadar ünlüdür. Bunlar ya politika, spor, bilim veya şov dünyasından gelirler ya da yalnızca meşhur enformasyon uzmanlarıdır. Her nereden gelmiş olursa olsunlar çoğunluk tarafından ve yerkürenin her köşesinden seyredilen, seyredilme kapasitesi olanlar bu ünlüler ve onların dünyasıdır. Ünlülerin dünyasının ayırt edici özelliği de zaten seyredilir olma, vitrinde olmayla yakından ilişkilidir (Bauman, 2012: 58).

Panoptikon'da belli bazı seçilmiş yereller öteki yerelleri seyrediyordu, sinoptikon'da ise yereller küreselleri seyrediyor. Sinoptikon doğası gereği küreseldir, seyretme eylemi seyredenleri yerelliklerinden koparır, onları bedensel olarak yerlerinde kalsalar bile tinsel olarak, uzaklığın artık bir sorun olmadığı sibermekâna taşır. Dahası sinoptikon'un baskıya ihtiyacı yoktur, insanları seyretsinler diye ayartır (Bauman, 2012: 57-58).

Panoptikonun yerini sinoptikon'un almasıyla birlikte mahkûmları içeride tutmak için yüksek duvarlar ve gözetleme kuleleri yapmak, öngörülen rutinlerine çakılıp kalmalarını sağlamak için de bir sürü gözetmene gerek kalmaz. Bu kişilerin duvarları kendi kendilerine örmeleri ve duvarların içerisinde kendi iradeleriyle kalmaları beklenir. Bütün zorunluluğun kurbanlarını kovalamasının yerini artık gönüllülerin kölelik fırsatlarının peşinden koşması alır (Bauman ve Lyon, 2016: 87-88).

Kendin yap tarzı sinoptikon'un birçok örneğini belirtebiliriz. Bunlardan ilki, Google'dır. Google aynı sözcüğü arayan kimselere farklı sonuçları çıkartır. Bireysel arayıcıların daha önceden yapmış oldukları aramalara göre onların karşısına sonuçlar sunar (Bauman ve Lyon, 2016: 138). Bizim karşımıza bu şekilde

sonuçların çıkması kendimizin daha önce yapmış olduğu aramalarla ilgilidir. Sistem bunları kayıt altına alır ve başka aramalar için kullanır. Bu durum birinci olarak daha önceki yapmış olduğumuz işlemlerin denetim altına alındığını, ikinci olarak da buna imkân verenin bizim kendi yapıp ettiklerimiz olduğunu gösterir ki bunlar zorla gerçekleştirilen şeyler değildir.

İkincisi Amazon'dur ve o ihtiyaç duyduğu verileri toplar, müşterilerini "Sizin için Seçilenler" ya da "İstek Listesi" başlıklarıyla karşılar. Geçmişte aldığımız kitapların kayıtlarını düşünürsek bunun nasıl mümkün olduğunu da kolaylıkla anlarız. Öyle ki Amazon servis sağlayıcıları seçimlerimizi veya hobilerimizi bizlerden daha iyi bilmektedirler (Bauman ve Lyon, 2016: 140).

Yine bireylerin beğenilerini ya da paylaşımlarını dikkate alan Facebook üçüncü örneği oluşturur. Facebook bireylerin isteklerine uygun olan reklamları onların karşısına çıkarır ve tüketim için teşvik eder. Bunu yaparken durumu daha pekiştirmek için de onların arkadaşlarının beğenilerine, seçimlerine ve sevdiği şeylere atıfta bulunur. Onları incitmeksizin ve kişisel özgürlüklerine zarar vermeksizin toplumsal olarak doğru olan beğenilere yönlendirir (Bauman ve Lyon, 2016: 141). Hatta daha ileri gider, Instagram'la birlikte üyelerin beğenilerine uygun reklamları karşısına çıkarır. Facebook'ta bir ürün kategorisini seçen, beğenen üyeye Instagram hesabında da benzer ürünleri ve reklamları çıkarır.

Kendin yap tarzı gözetim olan sinoptikon asıl olarak sosyal medya araçlarındaki yapılan paylaşımlarla gerçekleşir. Sosyal paylaşımın temelinde yatan şey kişisel bilgi değiş tokuşudur. Kullanıcılar kişisel yaşamlarının özel detaylarını açık etmekten, eksiksiz bilgi göndermekten ve fotoğraf paylaşmaktan oldukça mutlu olurlar (Bauman ve Lyon, 2016: 42; 2011a: 55). Bireyler gönderiler, mesajlar, fotoğraflar, güncellemeler, beğenmeler ve dürtmelerden birtakım faydalar edinirler ama aynı zamanda bıraktıkları veri izleri üzerinden takip edilme ve yakalanma fırsatlarını başkalarına sunarlar, sunmak isterler (Bauman ve Lyon, 2016: 57-58). Diğerlerinin kendilerini görmelerini, fark etmelerini isterler.

Sosyal medya paylaşımları vasıtasıyla görünür olmak, diğer insanlarca tanınır olmak günümüzde oldukça önemlidir ve bu durum yalnızca bir avuç ünlüyle de sınırlı değildir. Ünlüler buna sadece bir örnektir. Ünlüler hakkında okuduklarımız ve duyduğumuz da kahvaltıları, randevuları, tek gecelik ilişkileri ve alışveriş kaçamaklarından fazlası değildir. Oysa paylaşımlar vasıtasıyla görünür, fenomen olmak bütün insanların amaçladıkları şey haline gelmiştir. Az sayıdaki *sıra dışı* insan için renkli magazin dergileri ne demekse, Twitter da biz *sıradan* insanlar için o demektir (Bauman, 2011b: 26). Descartes'ın meşhur "Düşünüyorum öyleyse varım!" sözünün yerini "Görülüyorum öyleyse varım" önermesi almaktadır. "Beni ne kadar çok insan görebiliyorsa (ve görmeyi seçmesi mümkünse) burada varoluşumun ispatı o kadar inandırıcıdır" (Bauman, 2011b: 25-26). İzlenme ve görülme durumu bir tehdit olmaktan çıkmış ve cezp edici hale gelmiştir. Artan görünürlük amacı, herkesin görüp fark etmesine "açık olma" toplumsal kabul görme ve dolayısıyla saygınlık içindir. Bir kimsenin yaşamının bütün ayrıntılarını herkesin ulaşabileceği bir şekilde sunması görülmemeye, fark edilmemeye daha ötesi dışlanmaya karşı en etkili ilaçtır (Bauman ve Lyon, 2016: 37).

İnsanlar artık var olmanın görünür olmaktan geçtiğine inanıyorlar. Diğer insanlar tarafından varlıklarının fark edilmesinin, itibar edilmesinin medyatik ve

görünür olmaya bağlı olduğunu düşünüyorlar ve bundan dolayı da hayatlarına dair birçok şeyi paylaşıyorlar. Amaç daha fazla takipçi toplamak, daha fazla kişi tarafından beğenilmek kısacası daha fazla kişi tarafından gözetilmektir.

Sonuç

Daha çok tanınırlık, görünürlük adına hiçbir sınır gözetmeden hayatlarımıza dair birçok şeyi paylaşmamız öncelikle bir mahremiyet sorununu doğurur. Bauman bunun farkındadır ve mevcut durumla birlikte mahremiyetin önemli oranda zarar gördüğünü düşünür. Kendi rızamızla mahremiyetimizi katlettiğimizi öne sürer. Modern dönemde egemen olan şeyin kamusal alan olduğunu, özel alanın ise gizlenmesi gereken bir alan olduğunu belirtir. Özel alan bir sır olarak saklanması, aile üyelerinin dışındakilerinin bilmemesi gereken bir bölgeyi oluşturur. Modern dönemde gerçekleşen şey sürekli olarak kamusal alanın yayılmacılığı, özel alanı ele geçirme ve işgal etme girişimidir. Oysa günümüzde tersi gerçekleşmektedir, özel alan kamusal alanı ele geçirmektedir. Özel alana ait kalması gereken sınırlar kamusal alanda ifşa edilmektedir. Bundan dolayı güncel gerçekliklerle uygun olarak mahremiyetin sınırları yeniden net olarak çizilmeli ve bunun ötesine geçilmesine engel olmak için çeşitli kamu spotları, eğitim programları hazırlanmalıdır. Eğitimlerini tamamlamamış olanlar için ise ki bunlar ister üniversite öncesi veya üniversite eğitimi alıyor olabilirler, onların öğretim programlarına dijital dünyayla ilişkili derslerin zorunlu veya seçmeli olarak konulması, şayet varsa da bunların sayılarının ve kredilerinin artırılması gereklidir.

Bauman gözetimin sadece mahremiyet konusuyla ilişkili olamayacağını da belirtir. Gözetim konusunun mahremiyeti zedelemesinin yanında temel özgürlüklere ve insan haklarına da zarar verdiğini düşünür ki bu oldukça önemlidir. Gözetim, gözetlenmek en temelde bu hakların zarar görmesi, çiğnenmesi anlamına gelir. Bireyin kendisi gözetlenmek istiyorsa, yine böyle midir? Bu soruya Bauman'ın doğrudan yanıt verdiğini söylemek zor. Fakat onun genel yaklaşımının dijital dünyanın ve sunduğu olanakların bireysel özgürlükleri geliştirmekten ziyade onları denetlemek anlamına geldiğini düşünür ki bu da onu Castells'en ayıran en önemli özelliktir. Castells, dijital dünyanın ve sosyal medya araçlarının insanların özgür bir şekilde bir araya gelmelerine, örgütlü eylemlere girişmelerine imkân verdiğini düşünür. Bundan dolayı da kitlesel öz-iletişim kavramını kullanır. Castells'in demokratikleştirici, özgürleştirici dijital dünyası karşısında durur Bauman. Dijital dünyanın özgürleştirici olduğunu düşünmez. Onun aksine yeni gözetleme ve gözetlenme araçlarıyla bizleri karşı karşıya bıraktığını öne sürer ki bu görüşlerinde haksız değildir. Bu nedenle bize göre dijital dünyada bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak için hukuksal düzenlemeler arttırılmalıdır. Dijital dünyadaki gerçekleşen fiillerle ilişkili olarak hukuksal düzenlemeler çoğaltılmalıdır. Hukuk dijital dünyanın gereklerini karşılayacak şekilde değişmeli-dönüşmelidir.

Kaynakça

Bacon, F. (1999). *Novum organum*. (S. Ö. Akkaş, Çev.). Ankara: Doruk Yayınları.

Bauman, Z. (2003). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Bauman, Z. (2011a). *Culture in a liquid world*. UK and USA: PolityPress.

- Bauman, Z. (2011b). Akışkan modern dünyadan 44 mektup. (P. Sıral, Çev.). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2012). Küreselleşme: toplumsal sonuçları. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt ve Lyon, D. (2016). Akışkan Gözetim. (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Crowley, D. A. (1975). The Later History of Frankpledge. Bulletin of the Institute of Historical Research, 117(48), 1-15.
- Dolgun, U. (2015). Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu. İstanbul: Ötüken.
- Foucault, M. (2003). Cinselliğin tarihi. (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011a). *Seçme yazılar 1: entelektüelin siyasi işlevi* (I. Ergüden-O. Akınhay-F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011b). Büyük kapatılma: seçme yazılar 3. (I. Ergüden-F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). İktidarın gözü: seçme yazılar 4. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013a). Hapishanenin doğuşu (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2013b). Deliliğin tarihi (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Marx, K. (2003). Kapital I (A. Bilgi, Çev.). Basım Yeri Belirtilmemiş: Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2006). Sosyoloji ve felsefe (A. Margosyan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (2011). Felsefenin sefaleti. (E. Başar, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. Theoretical Criminology, 1(2), 215-234.
- Öztürk, Musa (2013). Tüketici ayartma ya da yoksullaşarak tüketme. Z. Kara (Der.), Bauman'ın izinden: metaforik uğraklar, Bauman sosyolojisi içinde (ss. 85-110). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezer, B. (1990). Doğu-batı ilişkileri açısından batı tarımı. İstanbul: İ.Ü yayınları.
- Weber, M. (2010). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. (G. Solmaz, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.